

Do wyboru, do koloru – neologizmy, archaizmy i poetyzmy

Bibliografia:

- Źródło: Jan Kochanowski, *Tren VII*, [w:] tegoż, *Treny*, oprac. Janusz Pelc, Wrocław 1986, s. 15–16.
- Źródło: Halina Zgótkowa, *Nowe słowa - nowe światy*, „Polonistyka” 5.12.2017, dostępny w internecie: <https://www.czasopismopolonistyka.pl/artukul/nowe-slowa-nowe-swiaty> [dostęp 30.11.2021], Materiał wykorzystany na podstawie art. 29 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych (prawo cytatu).

Do wyboru, do koloru – neologizmy, archaizmy i poetyzmy

Maszyna do pisania

Źródło: Pixabay, fotografia, domena publiczna.

Słowniki języka polskiego notują tysiące rozmaitych wyrazów. Wśród nich znajdują się słowa powszechnie znane i używane w codziennej komunikacji. Określamy je mianem słownictwa ogólnego. Obok niego w języku funkcjonują wyrazy o ograniczonym zasięgu, np. terminy naukowe, **archaizmy**, **neologizmy** czy słownictwo charakterystyczne dla języka poezji.

Już wiesz

Wyjaśnij znaczenie wyrazów: 'inkaust', 'drzewiej', 'smartfon', 'programista'. Możesz skorzystać ze słownika języka polskiego lub innych dostępnych źródeł. Wskaż, czy podane słowa należą do archaizmów czy do neologizmów.

Co oznaczają pojęcia: neologizm i archaizm?

Neologizm jest nowym elementem językowym w jakimś języku. Pojęcie to odnosi się do wyrazów, związków frazeologicznych i form gramatycznych. Niektóre neologizmy upowszechniają się, to znaczy, że zaczynają być stosowane przez liczniejszą grupę osób, w większej liczbie tekstów, inaczej mówiąc – wchodzą na stałe do języka ogólnego. Tego typu neologizmami są m.in. wyrazy 'wyobraźnia' (zastąpiła pochodzącą z łaciny 'imaginację'), 'śmigłowiec', 'pomnik', 'komputer', 'zmywarka' oraz frazeologizmy 'pirat drogowy' lub 'wczasy pod gruszą'.

Szczególnym rodzajem neologizmów są wyrazy, którym nadaje się nowe znaczenie – nazywamy je **neosemantyzmami**, np. 'okno' to nie tylko oszklony otwór w ścianie, ale również termin informatyczny. Neologizmy pojawiają się w stylu naukowym, potocznym (tworzą je głównie dzieci i młodzież), w prasie i literaturze pięknej (m.in. w utworach Bolesława Leśmiana, Juliana Tuwima lub Mirona Białoszewskiego).

Archaizmy są to wyrazy, wyrażenia lub formy gramatyczne dziś nieużywane, a charakterystyczne dla języka sprzed kilkudziesięciu lub kilkuset lat. Wyróżniamy:

- archaizmy **fonetyczne** – słowa, których wymowa uległa zmianie (np. 'jenerał', 'sumnienie'),
- archaizmy **fleksyjne** – słowa, których odmiana uległa zmianie (np. 'ptacy'),
- archaizmy **leksykalne** – słowa, które wyszły już z użycia (np. 'świekra' to 'matka męża', a 'rąbek' to 'chusta'),
- archaizmy **znaczeniowe** – słowa, które zmieniły swoje znaczenie (np. wyraz 'sklep' oznaczał kiedyś 'piwnicę znajdującą się pod podłogą domu').

Archaizmy spotykane są zarówno w tekstach dawnych, jak i współczesnych. Ich użycie w utworach literackich zwiększa realizm prezentowanych wydarzeń i przytaczanych

dialogów oraz wprowadza odbiorcę w atmosferę danej epoki. Taki zabieg nazywany jest stylizacją językową.

Zadaniowo

Polecenie 1

Wymień trzy przykłady neologizmów chętnie używanych przez młodzież lub przez nią wymyślonych.

Przeczytaj poniższy fragment artykułu na temat neologizmów, a następnie wykonaj polecenia.

” Halina Zgółkowa

Nowe słowa - nowe światy

Błędy są nieświadomymi, wynikającymi z niewiedzy naruszeniami reguł, a neologizmy są wynikiem świadomej twórczości, nazywania czegoś dotychczas nienazwanego albo nazwaniem tego czegoś w sposób celowo oryginalny, odświeżający język. Jeśli się upowszechnią – wzbogacą go.

'Nowe słowa' to z greckiego 'neologizmy'. Są bardzo ciekawe i ważne w posługiwaniu się językiem [...]. W kontekście neologizmów niepokoi zwłaszcza pytanie: czy neologizmy są [...] błędami? Tu przyjmę, że są to innowacje, które ubarwiają język i pokazują potencjalne słowa oraz zwroty. Niektóre się

upowszechniają i trafiają do powszechnego użycia, a potem do słowników. Tak na przykład w XIX w. stworzono polską terminologię chemiczną i utworzono sztucznie tlen wodór, ołów, siarka itd.

[...]

Neologizm to nowy element w języku o postaci nowego słowa, kilkuwyrazowej frazy, niestandardowej formy gramatycznej (np. fleksyjnej), wreszcie nowe znaczenie starego wyrazu. Potrzeby wprowadzania neologizmów bywają różne. Poeci budują nowe światy wymagające nowych słów. Specjaliści potrzebują słów dla nazwania – na przykład – substancji chemicznych lub elementów techniki komputerowej i elektronicznej. Natomiast dzieci chętnie tworzą je, aby 'poprawić' język dorosłych, uczynić go bardziej 'logicznym', ekonomicznym, analogicznym (np. poeciarz lub [jeden] spodń). Czynią to zresztą bardzo świadomie. [...] np. dłączemu, nanibowy, dziadekpra.

Źródło: Halina Zgótkowa, *Nowe słowa - nowe światy*, „Polonistyka” 5.12.2017, dostępny w internecie:

<https://www.czasopismopolonistyka.pl/artukul/nowe-slowa-nowe-swiaty> [dostęp 30.11.2021], Materiał wykorzystany na podstawie art. 29 ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych (prawo cytatu).

Ćwiczenie 1.1

Zaznacz prawidłową odpowiedź.

Czym się różni błąd językowy od neologizmu?

- ☐ Każdy neologizm jest błędem językowym.
- ☐ Błąd jest nieświadomym naruszeniem reguł, a neologizm jest wynikiem świadomej twórczości, nazywania czegoś dotychczas nienazwanego albo nazwaniem tego czegoś w sposób celowo oryginalny.
- ☐ Błąd jest świadomym naruszeniem reguł, a neologizm jest wynikiem nieświadomej twórczości, nazywania czegoś dotychczas nienazwanego albo nazwaniem tego czegoś w sposób celowo oryginalny.

Źródło: Learnetic SA, licencja: CC BY 4.0.

Ćwiczenie 1.2

Zaznacz prawidłowe dokończenia zdania.

Wśród przyczyn powstawania neologizmów autorka tekstu wskazuje...

- ☐ coroczny obowiązek zastąpienia istniejących wyrazów nowymi formami.
- ☐ potrzebę dostosowania słownictwa do panującej mody.
- ☐ potrzebę nazwania czegoś dotychczas nienazwanego.
- ☐ potrzebę nazwania czegoś w sposób celowo oryginalny.

Źródło: Learnetic SA, licencja: CC BY 4.0.

Ćwiczenie 1.3

Uzupełnij notatkę podanymi poniżej informacjami.

Przykładem neologizmu utworzonego w wieku jest wyraz , który powstał w ramach uzupełnienia polskiej terminologii .

Przykładem neologizmu utworzonego przez jest wyraz .

informatycznej

XIX

XX

poeci

naukowca

dziecko

chemicznej

XVI

poetę

wodór

Źródło: Learnetic SA, licencja: CC BY 4.0.

Ćwiczenie 2

Dopasuj znaczenie do podanych neologizmów.

zapodaj

zwyczaj rozstawiania na plaży parawanów

plażing

płatny urlop przysługujący mężczyźnie w związku z narodzinami dziecka

parawaning

osoba nagrywająca filmiki i umieszczająca je w popularnym serwisie internetowym

youtuber [czyt. jutjuber]

leżenie na plaży i opalanie się

urlop tacierzyński

daj, włącz np. piosenkę

Źródło: Learnetic SA, licencja: CC BY 4.0.

Ćwiczenie 3

Przyporządkuj podane objaśnienia do właściwych kategorii.

Znaczenia wyrazu **myszka**

obrazek symbolizujący program
lub plik komputerowy

obraz o tematyce religijnej,
malowany na drewnie

Znaczenia wyrazu **komórka**

kryty pasaż o przeznaczeniu
handlowym

telefon komórkowy

Znaczenia wyrazu **galeria**

podstawowa jednostka
strukturalna i funkcjonalna
organizmów roślinnych
i zwierzęcych

Znaczenia wyrazu **ikona**

rzecz lub osoba będąca
symbolem czegoś

cicha, skromna kobieta

urządzenie elektroniczne
połączone z komputerem

niewielkie pomieszczenie
służące jako spiżarnia

długi balkon biegnący
wewnątrz lub na zewnątrz
budynku

salon wystawowy, w którym
sprzedaje się dzieła sztuki

mała mysz

kolekcja dzieł sztuki stanowiąca
dział w muzeum

Ćwiczenie 4

Zaznacz prawidłowe zdanie.

- ☐ Neologizmy przyczyniają się do ubożenia słownictwa danego języka.
- ☐ Neologizmy nie mają wpływu na słownictwo danego języka.
- ☐ Neologizmy przyczyniają się do bogacenia słownictwa danego języka.

Źródło: Learnetic SA, licencja: CC BY 4.0.

Ćwiczenie 5

Połącz w pary archaizmy z ich dawnymi znaczeniami.

list	„matka”
ksiądz	„rzeź”
rzeźba	„ojcowizna”
ojczyzna	„szpara w ścianie”
maciora	„liść”
skała	„dostojnik, władca”

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

” Jan Kochanowski

Tren VII

Nieszczesne ochędóstwo, żalosne ubiory
Mojej namilszej cory!
Po co me smutne oczy za sobą ciągniecie,
Żalu mi przydajecie?
Już ona członczków swych wami nie odzieje:
Nie masz, nie masz nadzieje!
Ujął ją sen żelazny, twardy, nieprzespany.
Już letniczek pisany
I upłoteczki wniwecz, i paski złożone,
Matczyne dary płone.
Nie do takiej łożnice, moja dziewczko droga,
Miała cię mać uboga
Doprowadzić; Nie takąc dać obiecowala
Wyprawę, jakąć dała.
Gieźleczoć tylko dała a lichą tkaneczkę;
Ociec ziemie bryłeczkę
W główki włożył. – Niestetyż, i posag, i ona
W jednej skrzynce zamkniona.

Źródło: Jan Kochanowski, *Tren VII*, [w:] tegoż, *Treny*, oprac. Janusz Pelc, Wrocław 1986, s. 15–16.

Ćwiczenie 6

Do podanych objaśnień dopisz archaizmy z wiersza Jana Kochanowskiego.

„stroje, ozdoby” to

„letnia sukienka” to

„wstążki do włosów” to

„sukienka” to

„matka” to

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.

Ćwiczenie 7

Przyporządkuj podane słownictwo do właściwych kategorii.

Archaizmy leksykalne

jenerał

obiecowała

okno

sklep

ociec

cora

ptacy

tkaneczka

ikona

uploteczki

zamkniona

letniczek

Archaizmy fleksyjne

Archaizmy fonetyczne

Archaizmy znaczeniowe

Źródło: Learnetic SA, licencja: CC BY 4.0.

Ciekawostka

W literaturze, przede wszystkim w poezji, funkcjonują również elementy językowe nazywane **poetyzmami**, które nadają utworowi liryczny charakter, np. 'niebiosa', 'boleść', 'kwiecie', 'jutrzeńka', 'tchnąć', 'śnić'. Wśród nich jest wiele archaizmów, np. 'wieczerza', 'komnata'.

Używane współcześnie poetyzmy to słownictwo zaczerpnięte m.in. z utworów Jana Kochanowskiego, Juliusza Słowackiego czy Juliana Przybosa.

Ćwiczenie 8

Zaznacz szereg, w którym znajdują się wyłącznie poetyzmy.

☐ nieboskłon, kwiecie, jutrzienka, liczę, smętny

☐ nieboskłon, kwiecie, jutrzienka, oblicze, smętny

☐ nieboskłon, kwiaty, jutrzienka, oblicze, smętny

Źródło: Learnetic SA, licencja: CC BY 4.0.

Ćwiczenie 9

Wstaw podane poniżej poetyzmy we właściwe miejsca.

Spojrzała ze smutkiem w **lustro**. -

W ciszy **zastanawiał się** nad swoją przyszłością. -

O poranku łąki **okryła** gęsta mgła. -

Pierwsza gwiazda pojawiła się na **niebie**. -

Samolot wzbił się w **przestrzeń**. -

nieboskłonie

spowić

przestworza

dumał

zwierciadło

Źródło: Learnetic SA, licencja: CC BY 4.0.

Źródło: Contentplus.pl sp. z o.o., licencja: CC BY 3.0.